

Ольховська Н. С.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яник К. О.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТЕРМІНИ ЯК КЛЮЧОВІ ОДИНИЦІ НІМЕЦЬКОМОВНОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ТЕКСТУ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ

Дана стаття присвячена аналізу прийомів та методів перекладу термінів як ключових одиниць у спеціалізованих текстах. Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, освіти та культури зумовлює практичну необхідність перекладу спеціальної документації. Переклад таких текстів є невід'ємною частиною міжнародних економічних зв'язків та процесів і виступає одним із чинників успішної міжкультурної комунікації. Важливою при цьому є умова відповідності перекладених текстів вимогам еквівалентності та адекватності. Тексти спеціалізованого характеру вирізняються строгістю, логічністю, точністю, стислістю, однозначністю та повнотою викладу, що впливає на переклад таких текстів. Підвищена щільність інформації як найважливіша риса таких текстів досягається за рахунок значної кількості термінологічних лексичних одиниць. Як показало проведене дослідження, лексичні особливості німецької та російської мов, зокрема специфіка термінологічних одиниць, не ідентичні та вимагають застосування перекладачем особливих прийомів перекладу. У статті розглядаються основні ситуації, що зустрічаються при перекладі термінології, а саме здійснення перекладачем різноманітних лексико-семантичних трансформацій таких як запозичення, калькування, дослівний переклад, транспозиція, модуляція, еквівалентність та адаптація. Але типологізація або навіть створення подібних класифікацій покликане спростити процес перекладу та проведення передперекладного аналізу, тому віднесення слів до тієї чи іншої групи часом має суб'єктивний характер. Але в будь-якому разі опираючись на структурованість термінологічних систем та класифікацію способів перекладацьких трансформацій, перекладач може досягти довершеності у перекладеному тексті.

Ключові слова: адекватність перекладу, термінологічна система, термін, переклад, спеціальний текст, лексичні одиниці мови, система перекладацьких прийомів, еквіваленція.

Постановка проблеми. Термінологічна система є дуже складний лексичний пласт, оскільки «термінологія будь-якої галузі знання перебуває у стані постійної кількісної та якісної зміни. Застарілі та виходять із вживання одні терміни, виникають і створюються інші, що позначають нові поняття або більш точно передають зміст старих... виникає їх варіантність як відображення однієї з фундаментальних властивостей мовної системи» [6, с. 19].

Правильний переклад термінів як ключових одиниць спеціального тексту є обов'язковою умовою точності перекладу всього спеціального німецькомовного тексту на українську. Тим часом, під час роботи з текстами за фахом у нефаківців досить часто виникають труднощі, пов'язані з правильним розумінням та перекладом термінів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою перекладу термінів спеціалізованих текстів переймаються такі відомі лінг-

вісти як А. Архіпов, Л. Бархадуров, А. Бурлак, В. Комісаров, Я. Рядкер, В. Акуленко, Л. Андрієнко, О. Андрієвська, О. Ахманова, О. Баловнева, А. Білецький, Н. Глінка, В. Дубичинський, О. Дуда, О. Іванова, Л. Івіна, А. Капуш, В. Карабан, Т. Кияк, А. Кульчицька, Т. Левицька, К. Левківська, Ю. Марчук, В. Мирошніченко, Л. Нелюбін, І. Носенко, Е. Скороходько, Ю. Соболев, О. Суперанська, А. Циркаль, К. Шипіло тощо, розробки яких зробили істотний внесок в розв'язання проблеми перекладу термінології.

Постановка завдання. Метою нашої статті є проаналізувати наявні сьогодні підходи до перекладу термінів, а також систематизувати труднощі та помилки, що виникають, з'ясувати їх причини і знайти, яким чином слід діяти в кожній із ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто розібратися, що таке термін. Л. С. Бархударов у книзі «Мова і переклад: питання загальної та приватної теорії перекладу» зазначив, що «в

наш час, коли професія перекладача стала воїстиною масовою і коли з перекладом, по суті, доводиться в тій чи іншій формі мати справу всім, хто так чи інакше пов'язаний з вивченням іноземної мови або з видами роботи, що вимагають застосування іноземної мови, знайомство з основними положеннями теорії перекладу абсолютно необхідне для кожного, хто не бажає працювати в цій галузі наосліп... Без науково обґрунтованої теорії перекладу нині не можливо займатись успішною перекладацькою практикою – така незаперечна істина, яку марно оспорювати» [2, с. 239].

Дійсно, «відкрите орієнтування на Захід у галузі економіки, політичної структури держави, у сферах культури, спорту, торгівлі, моди, музики та ін.» [10, с. 27] пробуджує інтерес до зарубіжних досягнень дедалі ширших верств населення. Тексти іноземною мовою, всесвітній процес інтеграції лише збільшують темпи розвитку термінологічної системи українською. Матеріали вивчення іноземної мови також містять терміни, які потрібно знати.

Правильний переклад термінів як ключових одиниць спеціального тексту є умовою точності перекладу всього спеціального тексту. Тим часом, при роботі з текстами за фахом у нефаківців досить часто виникають труднощі, пов'язані з правильним розумінням та перекладом термінів.

Термін можна визначити як «слово або словосполучення спеціальної мови, створюване для точного вираження спеціальних понять та позначення спеціальних предметів» [12, с. 188], «мовний знак якого співвіднесений з відповідним поняттям у системі понять даної галузі науки та техніки» [7, с. 35]. Реформатський визначає терміни «як однозначні слова, позбавлені експресивності» [14, с. 49–51]. З іншого боку, В.М. Комісаров зауважив, що «вірніше розглядати термін не як слово, а як його особливу якість, що здобувається і втрачається у мові, бо слово стає терміном щоразу, коли починає позначати наукове поняття» [8, с. 8]. Я. І. Рецкер саме здатність «точно, стисло і однозначно визначати поняття в даній галузі науки, техніки, мистецтва» називав головною функцією терміна [15, с. 74].

У мові терміни не існують самі по собі, а завжди у складі термінології, «термінологічного поля» [14, с. 51]. Термінологією називається «сукупність термінів даної галузі знання, виробництва, діяльності» [12, с. 189]. «Співвіднесення терміна з конкретною системою понять є суттєвою ознакою поняття «термін», без наявності якого ... неможливе виконання терміном своїх

функцій» [7, с. 109]. Будь-яка терміносистема постійно розвивається та оновлюється. Одні терміни заміщаються вдалим аналогами, інші взагалі виходять із вживання, постійно з'являються і терміни-неологізми. Сучасна термінологія – «це штучно формований лексичний пласт, кожна одиниця якого має певні обмеження для свого вживання та оптимальні умови для свого існування та розвитку» [5, с. 10].

Термінами можуть стати практично будь-які лексичні одиниці мови, що перейшли у вузько-спеціальну область та послужили для позначення конкретних понять цієї галузі. Існує безліч підходів до перекладу лексичних одиниць з однієї мови іншою. Зазначимо, перш за все, що в загальних рисах можна намітити два шляхи перекладу, якими слідує перекладач: *переклад прямий* або *буквальний* і *непрямий переклад*.

Справді, може мати місце випадок, коли повідомлення вихідною мовою чудово перекладається мовою перекладу, бо воно ґрунтується або на паралельних категоріях, або на паралельних поняттях. Але може статися і так, що перекладач констатує наявність у мові перекладу «пробіл», який необхідно заповнити еквівалентними засобами, домагаючись того, щоб загальне враження від двох повідомлень було однаковим. Може статися і так, що внаслідок структурних або металінгвістичних відмінностей деякі стилістичні ефекти неможливо передати мовою перекладу, не змінивши в тій чи іншій мірі порядок прямуювання елементів або навіть лексичні одиниці. Зрозуміло, що в другому випадку необхідно вдаватися до більш витончених способів, які на перший погляд можуть здивувати, але хід яких можна простежити з метою суворого контролю за досягненням еквівалентності. Це методи непрямого перекладу. Запозичення, калькування та дослівний переклад – методи прямого перекладу. Інші – непрямого [9, с. 166–169].

Нами обрано систему перекладацьких прийомів та лексико-семантичних трансформацій за А. Ф. Архиповим, оскільки він спирається у своїй класифікації на німецьку мову і докладно описує кожен перекладацький прийом. Він розрізняє такі лексико-семантичні трансформації [1, с. 336]:

- додавання слів, словосполучень та речень;
- опущення лексичних елементів;
- лексичне розгортання, тобто заміна слова словосполученням;
- лексичне згортання, тобто заміна словосполучення словом;
- зміщення, тобто заміна видового поняття іншим у межах загального;

– транскрипція, тобто фонетична імітація слова і транслітерація, тобто. буквена імітація.

Ми ж розглянемо класифікацію, що складається із семи видів трансформацій: запозичення [4, с. 69–72], калькування, дослівний переклад, транспозиція, модуляція, еквівалентність та адаптація.

Запозичення є найпростішим видом трансформації, що дозволяє заповнити прогалину, зазвичай металінгвістичного характеру (нова техніка, невідомі поняття). Запозичення як процес використання елементів однієї мови в іншій обумовлено суперечливою природою мовного знаку: його довільністю як вирішальною запозичення силою і мимовільністю як фактором, що перешкоджає запозиченню [4, с. 69–72]. Серед них історичні, географічні, соціальні, економічні, культурні та інші умови. Перекладача насамперед цікавлять нові запозичення і навіть запозичення індивідуального характеру. Слід зазначити, що найчастіше запозичення входять у мову через переклад, у тому числі фігурують семантичні запозичення, чи «хибні друзі перекладача», яких слід особливо побоюватися. Серед величезної кількості термінів, які ми зустрічаємо в тексті, перекладених запозиченням дуже мало. Такі слова, як «der Reiber», «der Stichel» перекладаються як «рейбер» та «штихель» відповідно. Ці терміни з'явилися в нашій мові відносно давно, тому перекладати їх якимось іншим способом немає сенсу. Інший термін «der Briefmaler» був перекладений нами як «брифмалер», при цьому він був забезпечений поясненням, оскільки це словореалія, що існує тільки в культурі мови перекладу. При перекладі найменування цієї посади було б доречним використовувати описовий переклад, не згадуючи у перекладі цього слова, але з метою передачі специфіки значення оригіналу ми скористалися запозиченням.

Калькування є особливим запозиченням: ми запозичуємо з іноземної мови ту чи іншу синтагму і буквально перекладаємо елементи, які її складають. Ми отримуємо, таким чином, або калькування виразу, причому використовуємо синтаксичні структури мови перекладу, привносячи до нього нові експресивні елементи, або калькування структури, причому вносимо в мову нові конструкції. Наприклад, слово «der Holzschneider» перекладається, при використанні методу калькування, як «різьбяр по дереву».

Виділяють два види калькування слів: словотвірні та семантичні. Словотвірні кальки – це слова, отримані «поморфемним» перекладом іноземного слова українською мовою. Семантичні

кальки – це українські слова, які набули нових значень під впливом відповідних слів іншої мови в результаті буквализму при перекладі.

Стосовно нашої статті варто говорити про наявність семантичних кальок. Словотвірних кальок практично немає, тому що більшість термінів є складними іменниками. Але прикладом може бути термін «der Abdruck», що складається з приставки «ab» і кореня «druck». В результаті перекладу ми отримуємо слово відбиток, яке повністю відповідає цьому способу перекладу.

Дослівний переклад, або переклад «слово в слово», означає перехід від вихідної мови до мови перекладу, що призводить до створення правильного та ідіоматичного тексту. У принципі дослівний переклад – це єдине оборотне та повне вирішення питання. Еквівалентність повідомлень ґрунтується, зрештою, на ідентичності ситуацій, що одна дозволяє стверджувати, що мова перекладу містить деякі характеристики дійсності, яких у вихідній мові немає [9, с. 132–140].

При перекладі термінів важко говорити про дослівний переклад, оскільки саме поняття застосовне, скоріш, до перекладу текстів чи речень, аніж окремих слів. Взагалі створення подібних класифікацій покликане спростити процес перекладу та проведення передперекладного аналізу, тому віднесення слів до тієї чи іншої групи часом має суб'єктивний характер. Але все ж таки варто виділити ряд слів, які можна віднести до цієї групи: «die bildende Kunst», «die Malerei», «der Vorwurf», «die Gestaltung». Всі ці слова мають усталені відповідності у німецькій та українській мовах, тому їхній переклад можна вважати дослівним. Найяскравішим прикладом служить «die bildende Kunst», яка має пряму відповідність в українській мові та перекладається дослівно – образотворче мистецтво.

Транспозицією називається спосіб, який полягає у заміні однієї частини мови іншою без зміни змісту всього повідомлення. Цей спосіб може застосовуватися як у межах однієї мови, так і при перекладі. Основний та транспонований обороти не обов'язково еквівалентні зі стилістичної точки зору. Перекладач повинен користуватися способом транспозиції, якщо оборот краще вписується на всю фразу або дозволяє відновити стилістичні нюанси. Слід зазначити, що транспонований оборот має більш літературний характер. Особливо окремим випадком транспозиції є «перехрещення».

Використання транспозиції при перекладі для тексту необхідне. Але це стосується структури самого тексту, його адекватної інтерпретації. Ми

проаналізуємо переклад лексики близької до термінологічної: «das Vertiefen sein», «Holztafeldruck herstellen», «schattende Kreuzschraffen». Так як їх небагато, зупинимося докладніше на перекладі кожного з них.

Словосполучення «das Vertiefen sein» означає «поглиблювати», але в контексті всього тексту подібний переклад просто недоречний, тому доводиться вдаватися до смислового розвитку та зміни структури вираження, в результаті отримуємо – «вирізати вглиб». Сема іменника реалізується в говірці, а дієслово набуває зовсім іншого значення.

Вираз «in Holztafeldruck herstellen» означає виготовлення печаток на дерев'яних дошках. В результаті транспозиції ми отримуємо – друкувати дерев'яними дощечками. Компонент складного іменника -«druck» трансформувався в дієслово друкувати, а інші компоненти іменника пояснюють нам як здійснюється цей друк, вихідне дієслово при цьому опускається.

Наступний термінологічний вираз «schattende Kreuzschraffen» перекладаємо як «тіні, створені перехресним штрихуванням». Тут ми міняємо місцями означуване та означальне слово. В результаті цієї транспозиції отримуємо іменник із прикметниковим зворотом.

Модуляція є варіювання повідомлення, чого можна досягти, змінивши кут чи точку зору. До цього способу можна вдатися, коли видно, що дослівний або навіть транспонований переклад призводить до висловлювання граматично правильного, але суперечить структурі мови перекладу.

При вільній модуляції стійка фіксація відсутня, і процес щоразу відбувається заново. Значимо, що звідси не випливає, що така модуляція є факультативною; вона повинна привести при правильному застосуванні до ідеального рішення мови перекладу відповідно до ситуації, запропонованої вихідною мовою. Варто зазначити, що вільна модуляція може будь-якої миті стати стійкою, як тільки вона отримає високий ступінь частотності або буде представлена як єдине рішення. Перетворення вільної модуляції на стійку відбувається завжди, коли вона фіксується в словниках чи граматиках і стає предметом викладання. Починаючи з цього моменту відмова від модуляції засуджується як порушення узуса [11, с. 112–140].

Іншими словами, модуляція включає як смисловий розвиток, так і опущення. У тексті є ряд прикладів: «die Werkart», «die Schnitzmesser», «die Bildlinien», «die Stege = die Plattenstege»,

«die Plattebearbeitung», «der Schrifttext», «die Kreuzstrichlage», «das Schrottblat». Найцікавішим є переклад слів: «die Bildlinien» – контури, «der Schrifttext» – текст, «die Kreuzstrichlage» – перехресне штрихування. У першому випадку ми застосовуємо смисловий розвиток, тому що контури це і є лінії зображення (що було б при дослівному перекладі); у другому слові переклад першого компонента не важливий, оскільки сема слова текст має на увазі щось написане; у разі опускається елемент «-lage», що означає становище (дослівно – перехресне становище штрихів). На окрему згадку заслуговує дуже цікаве слово: «die Stege». Парадокс полягає в тому, що основна сема слова «der Steg» – елемент, що з'єднує між собою частини чогось. У цьому випадку йдеться про гравюру та про поєднання фрагментів її зображення на дошці, тобто про її рельєф. Таким чином, у перекладі ми отримуємо слово рельєф.

Ми вже не раз підкреслювали можливість того, що два тексти описують ту саму ситуацію, використовуючи зовсім різні стилістичні та структурні засоби. У цьому випадку ми говоримо про еквівалент. Класичним прикладом еквівалентності є ситуація, коли людина з необережності, яка забиває цвях, потрапляє собі на пальці – українською вона вигукне «Ай!», німецькою вона вигукне «Au!».

Цей приклад, хоч і є грубим, проте підкреслює особливий характер еквівалентності: вона має найчастіше синтагматичний характер і зачіпає все повідомлення цілком. Звідси випливає, що більшість еквівалентій, якими ми постійно користуємося, є стійкими і входять до складу ідіоматичної фразеології, включаючи кліше, приказки, ад'єктивні чи субстантивні стійкі поєднання тощо, і становлять мету комунікації, що є найбільш загальною частиною змісту висловлювання, властива висловлюванню загалом і яка визначає його роль у комунікативному акті.

Еквіваленція має місце у тексті, коли йдеться про найменування напрямів мистецтва, які займаються тим чи іншим видом гравюр: «Holzschnitt» («на дереві»), «Metallschnitt» («на металі»), «der Kupferstich» («на міді»). Так само це стосується деяких вузькоспеціальних термінів, еквіваленти яких необхідно знати: «die Punze» («різець для гравіювання») і «das Blockbuch» («ксилографічна книга»). Пошук еквівалентів допомагає перекладачу при перекладі вузькоспеціальних текстів зробити правильний вибір, схилитися до того чи іншому варіанту перекладу.

Адаптація застосована до випадків, коли ситуації, про яку йдеться у вихідній мові, не існує

в мові перекладу і вона повинна бути передана через посередництво іншої ситуації, яку ми вважаємо еквівалентною. Це особливий випадок еквівалентності, так би мовити, еквівалентність ситуацій. Відмова від адаптування, яке торкається не тільки структури, але також і самого розвитку ідей, думок і способу їх фактичного викладу в абзаці призводить до наявності в «правильному» тексті якоїсь не певної тональності, чогось фальшивого, що незмінно проявляється у перекладі.

Текст не повинен бути калькою ні в структурному, ні в металінгвістичному плані [16, с. 193].

Найбільші складнощі викликав переклад слова «der Briefmaler» і «das Andachtsbild». Про перше слово було вже сказано достатньо, що стосується другого, то воно є культурною реалією, що відсутня у нашій культурі. Тому його переклад забрав досить багато часу, за допомогою описового перекладу можна зробити висновок: «das Andachtsbild» – це картина, що зображує важливу подію з життя святих. У тексті присутня ціла низка слів-реалій, але вони не стосуються термінології як такої, тому можна зробити висно-

вок, що термінів, перекладених шляхом адаптації в тексті більше немає.

Висновки і пропозиції. Закінчуючи аналіз трансформацій у нашій статті, можна зробити висновок, що в спеціальних текстах присутні різні види термінів, перекладати які можна відповідно до певного способу їх перекладу, які ми розглянули та проаналізували вище. Особливу увагу ми приділили таким перекладацьким трансформаціям лексичних засобів у спеціалізованих текстах як запозичення, калькування, дослівний переклад, транспозиція, модуляція, еквівалентність та адаптація. Ми дослідили кожен спосіб перекладу на власних прикладах і прокоментували даний аналіз співставлення термінологічних одиниць із трансформаційними засобами інтерпретації німецькомовного тексту. Зрештою, спосіб перекладу вибирає сам перекладач, хоч би яким він був, він не повинен суперечити суті тексту та структурі його розповіді, аби досягти успішної комунікації та адекватності перекладу. Тому дана тематика потребує детальнішого вивчення, би полегшити процес перекладу та аналізу текстів оригіналу та вихідного.

Список літератури:

1. Архипов А.Ф. Письменный перевод с немецкого языка на русский язык. М. : КДУ, 2008. 336 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М. : Международные отношения, 1975. 240 с.
3. Большой Энциклопедический словарь, 2005. 1456 с.
4. Бурлак А. Л. Введение в практику письменного перевода с русского языка на английский. Этап 1: уровень слова М. : МГУ им. М.В. Ломоносова, 2002. 159 с.
5. Давлетукаева А. Ш. Диахронический аспект развития экономической терминологии (английский язык). Москва, 2001. 183 с.
6. Динес Л. А. Вариантность терминологических единиц в частноотраслевой терминосистеме // Лингвистические проблемы формирования и развития отраслевых терминосистем. Саратов : Изд-во СГАП, 1997. 19–24 с.
7. Климовицкий Я.И. Термин и обусловленность определения понятия в системе // Проблематика определений терминов в словарях различных типов. Л. : Наука. Ленингр. отделение, 1976. 267 с.
8. Комиссаров В.П. Слово о переводе. М. : Международные отношения, 1973. 216 с.
9. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М. : Высшая школа, 1999. 253 с.
10. Крысин Л. П. Язык в современном обществе. М. : ООО ТИД «Русское слово – РС», 2008. 208 с.
11. Латышев Л. К. Курс перевода: Эквивалентность перевода и способы ее достижения. М., 2001. 247 с.
12. Нелюбин Л. Л. Толковый переводческий словарь. Флинта, 2003. 320 с.
13. Нойберт А. Прагматические аспекты перевода. Лейпциг, 1968. 180 с.
14. Реформаторский А. А. Что такое терминология? М., 1961. 275 с.
15. Рецкер Я.И. Что же такое лексические трансформации? // Тетради переводчика. М.: Международные отношения, 1980, № 17. 72–84 с.
16. Рябцева Н.К. Научная речь на английском языке. Руководство по научному изложению. М.: Флинта, 2000. 598 с.
17. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика (Газетно-информационный и военно-публицистический перевод). М. : Воениздат, 1973. 280 с.
18. Переводческие концепции А. Нойберта. classes/grammar/113.komissarov_obshaya_teoriya_perevoda/html/4_9.Html
19. Особенности перевода технических текстов с немецкого языка на русский alcor-center/article_german_to_russian.html
20. Модели перевода sgulingv.narod/library/mod_perevod.htm

21. W. Buchowiecki, Holzschnitt // «Kunst dem Volk» № 5 – Wien, 1943 (Источник материала для примеров перевода терминов в статье).

Olkhovska N. S., Yanyk K. O. TERMS AS KEY UNITS OF GERMAN-SPECIFIC TEXT: TRANSLATION ASPECT

This article is devoted to the analysis of techniques and methods of translating terms as key units in specialized texts. The rapid development of scientific and technical progress, education and culture determines the practical necessity of translating special documentation. The translation of such texts is an integral part of international economic relations and processes and is one of the factors of successful intercultural communication. In this case, the condition of compliance of the translated texts with the requirements of equivalence and adequacy is important. Texts of a specialized nature are distinguished by strictness, logic, accuracy, brevity, unambiguity and completeness of presentation, which affects the translation of such texts. Increased information density as the most important feature of such texts is achieved due to a significant number of terminological lexical units. As the research has shown, the lexical features of the German and Russian languages, in particular the specifics of terminological units, are not identical and require the translator to use special translation methods. The article examines the main situations encountered in the translation of terminology, namely, the translator's implementation of various lexical-semantic transformations, such as borrowing, tracing, literal translation, transposition, modulation, equivalence, and adaptation. But typology or even the creation of similar classifications is intended to simplify the process of translation and pre-translational analysis, so assigning words to one or another group is sometimes subjective. But in any case, relying on the structure of terminological systems and the classification of methods of translation transformations, the translator can achieve perfection in the translated text.

Key words: adequacy of translation, terminological system, term, translation, special text, lexical units of the language, system of translation techniques, equivalence.